

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

М. В. Тітова

СЛОВНИКОВІ СЛОВА

ДИДАКТИЧНІ МАТЕРІАЛИ

Ейдетичні
прийоми
вивчення
орфограм

Інноваційні
методи
роботи

Розробки
циклів
уроків

1-4
к л а с и

За новою програмою

УДК [81'373:373.3](072)

ББК 81.2-3

T45

Рецензент

Н. В. Диптан, учитель початкових класів,
учитель-методист ХСП № 50 м. Харкова

Тітова М. В.

T45 Словникові слова в початковій школі. Дидактичні матеріали. — Х.: Вид-во «Ранок», 2011. 192 с.

ISBN 978-617-540-262-7

У посібнику подано традиційні та інноваційні методи роботи зі словниковими словами, розкрито психологічні закономірності запам'ятовування. Автор описує ейдетичні прийоми вивчення орфограм. Ви знайдете у цій книзі вірші, загадки, скоромовки, прислів'я до словникових слів, передбачених програмою для початкової школи. Вашій увазі також пропонуються розробки уроків за темами «Слово», «Значення слова», «Текст».

Видання призначено для вчителів початкових класів шкіл з українською мовою навчання, студентів педагогічних навчальних закладів.

УДК [81'373:373.3](072)

ББК 81.2-3

Навчальне видання

Тітова Марина Володимирівна

**СЛОВНИКОВІ СЛОВА В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ.
ДИДАКТИЧНІ МАТЕРІАЛИ**

Редактор *С. В. Голосна*, технічний редактор *О. В. Романова*

Код Н15632У. Підписано до друку 13.04.2011. Формат 60×90/16.

Папір друкарський. Гарнітура Шкільна. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 10.

ТОВ Видавництво «Ранок». Свідоцтво ДК № 3322 від 26.11.2008.

61071 Харків, вул. Кібальчича, 27, к. 135.

Для листів: 61045 Харків, а/с 3355. E-mail: office@ranok.kharkov.ua

Тел. (057) 719-48-65, тел./факс (057) 719-58-67.

З питань реалізації: (057) 712-91-44, 712-90-87.

E-mail: commerce@ranok.kharkov.ua

«Книга поштою»: (057) 717-74-55. E-mail: pochta@ranok.kharkov.ua

www.ranok.com.ua

ISBN 978-617-540-262-7

© М. В. Тітова, 2011

© ТОВ Видавництво «Ранок», 2011

Не бійтесь заглядати у словник:
Це пишний яр, а не сумне провалля...

М. Рильський

ПЕРЕДМОВА

У формуванні громадянина країни важливим інструментом виступає мова — не тільки як окремий навчальний предмет, а і як засіб спілкування, передачі загальнокультурних, історичних цінностей. Тому формування та розвиток мовленнєвої вправності школярів, зокрема правописних умінь, є одним із найважливіших аспектів мовної змістової лінії освітньої галузі «Мови і літератури» Державного стандарту початкової загальної освіти.

Серйозною проблемою є частина роботи з орфографії, пов'язана із засвоєнням учнями списку слів, написання яких не можна пояснити правилами сучасного правопису, оскільки воно склалося історично. Постає важливе питання: як зробити процес опанування словникових слів ефективним?

Молодшим школярам зазвичай складно утримувати в пам'яті моделі написання різноманітних за структурою слів. До того ж, у підручниках з української мови міститься недостатня кількість вправ для засвоєння правопису словникових слів. Пропоноване видання покликане допомогти вчителеві ефективно організувати словникову роботу.

У книзі автор розглядає:

- психологічні закони пам'яті;
- методи покращення запам'ятовування словникових слів;
- традиційні види роботи над словниковими словами;
- інноваційні технології навчання;
- ейдетичні прийоми роботи з орфограмами.

Крім того, видання пропонує розробки уроків для 2 класу за темою «Текст» і для 3 класу за темою «Слово. Значення слова».

Глибоке осмислення проблеми правопису словникових слів та пошук шляхів її вирішення привело автора пропонованого посібника до створення дидактичного матеріалу для кожного класу початкової школи, який був успішно апробований на практиці й тепер пропонується широкому колу педагогів.

ПОКРАЩЕННЯ ЯКОСТІ ЗАПАМ'ЯТОВУВАННЯ

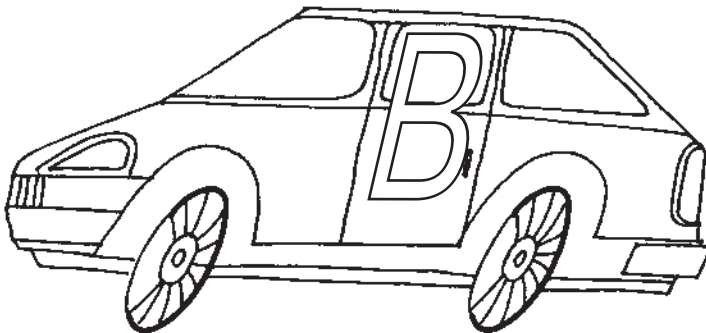
Для того щоб зробити запам'ятовування ефективним, можна використовувати такі методи:

- графічних асоціацій;
- звукових (фонетичних) асоціацій;
- комбінований.

Метод графічних асоціацій

Цей метод передбачає використання вчителем малюнка, що нагадує букву, яку потрібно запам'ятати. Трішечки уяви та фантазії — і буква перетворюється на якусь тваринку або інший предмет навколишнього світу.

Метод графічних асоціацій можна застосовувати й по-іншому. Діти (або вчитель) зображують на своїх малюнках словникові слова і «ховають» у них букви, які необхідно запам'ятати (див. малюнок).

Створення подібних малюнків дітьми сприяє кращому запам'ятовуванню слів, розвиває уяву, творчі здібності дітей, робить процес навчання цікавим і захоплюючим, сприяє ефективному формуванню навичок написання словникових слів.

Метод звукових (фонетичних) асоціацій

Щоб запам'ятати правопис словникового слова, треба підібрати до нього співзвучну фразу так, щоб вона містила в собі якусь частину цього слова.

Олівець — вправний молодець.

Криниця — завжди чиста водиця.

Лелека — літає далеко.

Футбол — забивати треба гол.

Бабуся — до неї посміхнуса.

Цей метод схожий на метод запам'ятовування іноземних слів за допомогою фонетичних асоціацій (за методикою американського психолога Р. Аткинсона). Він полягає в тому, що до ключового слова, яке вивчається, добирається слово з рідної мови, схоже за звучанням. Цей метод передбачає емоційне сприйняття матеріалу.

Комбінований метод

Сутність цього методу полягає в комбінуванні, тобто поєднанні, двох описаних вище методів. Він передбачає запам'ятовування словникового слова за допомогою фонетичних і графічних асоціацій одночасно у випадку, якщо слово містить дві чи більше орфограм. Для запам'ятовування однієї букви використовується метод фонетичних асоціацій, а для запам'ятовування іншої — графічний метод.

МЕТОДИКА СВІДОМОГО ЗАПАМ'ЯТОВУВАННЯ

Набуття навичок правильного написання словникового слова — тривалий і складний процес. Щоб зробити його ефективним, доцільно використовувати методика свідомого запам'ятовування. Вона спирається на особливості образного мислення дітей, **психологічні закони пам'яті**.

Закон осмислення

Суть його можна виразити словами відомого німецького письменника Г. Х. Ліхтенберга: «Причина того, що люди так мало запам'ятовують із прочитаного, криється в тому, що вони занадто мало думають самі». Чим глибше осмислюється те, що потрібно запам'ятати, тим краще (міцніше, докладніше) воно зберігається в пам'яті.

Зробити запам'ятовування правильного написання словникових слів максимально осмисленим допомагає простий прийом. Ніколи нічого не слід записувати без намагання усвідомити й запам'ятати. Тому перед тим як записати словникове слово, доцільно запропонувати дітям придумати речення з ним, попрацювати зі словом у контексті вправи. Отже, словникове слово записується тільки після осмислення його значення та мети запису.

Закон зацікавленості

«Щоб перетравити знання,— писав французький письменник А. Франс,— треба поглинати їх з апетитом». Чому цікаве, «апетитне» завжди легко запам'ятовується? Тому що ми не витрачаємо на це спеціальних зусиль,— працює мимовільне запам'ятовування. Як же пробудити цікавість до засвоєння правопису словникових слів? Цікавість — це не просто бажання про що-небудь дізнатися, а серйозна

особиста зацікавленість, яка виникає на основі глибоких внутрішніх потреб. Основа формування зацікавленості — мета. Коли ми бачимо, що матеріал може знадобитися в майбутньому, він запам'ятовується без зайвих зусиль. Тому, перед тим як пояснювати написання словникового слова, треба чітко визначити, де знадобляться ці знання. Це може бути конкретне завдання, вправа на застосування слова, кросворд, текст, гра, ребус тощо.

Закон обсягу пам'яті

Чим більше інформації за темою, тим легше запам'ятати нове. Відомо, що в процесі навчання утворюються нові зв'язки між накопиченими знаннями і новими — відбувається запам'ятовування. Новий матеріал об'єднується з тією інформацією, що вже відома за темою і прямо чи непрямо її стосується. Тому якщо словникові слова систематизовані, а їхня кількість постійно збільшується, то сума знань сама по собі забезпечує покращення роботи пам'яті.

Закон готовності до запам'ятовування

Відомо, що готовність до виконання якоїсь дії (установка) визначає сприймання. Без установки запам'ятовування іноді може не відбуватися зовсім, а у випадку неправильної установки потужність пам'яті значно зменшується. Кращою установкою у випадку запам'ятовування словникових слів є установка на контроль. Учитель попереджає дітей, що вміння правильно писати це слово знадобиться для виконання конкретного завдання або написання диктанту. Необхідно також зробити установку на час: поставити перед учнями завдання запам'ятати написання слова на тривалий термін (на рік, на все життя). Установка на запам'ятовування, як правило, значно покращує результат роботи зі словниковими словами на уроці.

Закон одночасних вражень

Він входить до числа законів асоціацій, описаних ще в IV столітті до нашої ери давньогрецьким філософом і вченим Арістотелем у трактаті «Про пам'ять і пригадування». Уявлення, що виникають одночасно, мають властивість викликати асоціації. Із цього закону випливає практична рекомендація: коли учням важко згадати щонебудь, треба викликати в пам'яті максимум одночасних вражень. Уявлення, що виникають одне за одним, допомагають згадувати інформацію.

Під час вивчення правопису кожного словникового слова доцільно пропонувати розглянути малюнок із зображенням предмета. Діти відшукують у ньому ту сумнівну букву, що є в словниковому слові (метод графічних асоціацій). Таким чином дізнаються, яку букву слід писати в ньому.

Закон підсилення першого враження

Чим сильнішим є перше враження, чим яскравіший образ, чим більше каналів сприйняття, якими надходить інформація, тим міцнішим є запам'ятовування. Тому необхідно намагатися підсилити перше враження від запам'ятовування. Підсилити перше враження можна двома способами: раціональним та емоційним. Для раціонального підсилення слід спрямувати інформацію кількома каналами: записати словникове слово, виділити сумнівну букву, намалювати чи уявити у вигляді образу, вимовити підкреслено правильно. Для емоційного підсилення перших вражень потрібно викликати в дітей максимум емоцій, пов'язаних із запам'ятовуванням написання словникових слів. Це можна зробити за допомогою загадок, скоромовок, чистомовок, ребусів, кросвордів, цікавих віршиків, смішинок та ін.

Закон повторення

Важливо правильно організувати повторення. Використовувати вивчені словникові слова рекомендується одразу після демонстрації їх учням протягом 15—20 хвилин, а потім — через 24 години (тобто наступного дня). Повторення не має перетворюватися на механічне «товкмачення». Слід осмислити допущені помилки та звернути увагу на найважчі для написання місця, творчо використати отриманні знання.

Варто зазначити, що самостійність учнів є важливою передумовою свідомого і міцного оволодіння знаннями: вона розвиває зосередженість, цілеспрямованість, уміння міркувати, формує індивідуальний спосіб мислення. За цієї умови навчання стає активною особистісно значущою діяльністю школярів. Тому доцільно планувати уроки української мови так, щоб учні мали можливість працювати самостійно. Доки клас виконує самостійну роботу, вчитель має можливість працювати індивідуально з окремими дітьми, що потребують цього.

Приклад використання законів осмислення, зацікавленості, підсилення першого враження

Розглянемо фрагмент уроку за темою «Написання слів з ненаголошеними [е], [и], що не перевіряються наголосом» у 3 класі.

Ознайомлення з новим словниковим словом.

— А ось на нашому шляху річка Таємничка. Вона приготувала вам загадку. Щоб мандрувати далі, треба її відгадати.

Маю жовтий вусок,
Запашний колосок.
Буде з мене мука
Й паляниця м'яка.
(Пшениця.)

(Учитель показує колоски пшениці.)

— Діти, а які асоціації у вас виникають, коли ви чуєте слово *пшениця*? (Діти разом з учителем складають асоціативний куш.)

— Отже, пшениця — це злакова рослина, найважливіша зернова культура.

— Давайте поміркуємо, яку букву треба писати в ненаголошеному складі? (Діти пропонують вставити букву *е* або *и*. Створюється проблемна ситуація.)

— Чи можемо ми дібрати перевірене слово? (*Ні*.)

— А де ми можемо знайти це слово, щоб перевірити, яку букву слід писати? (*В орфографічному словнику*.)

— Давайте відшукаємо в словничках це слово. (Діти знаходять у словниках слово *пшениця*.)

— Тепер ми можемо правильно записати його й повинні запам'ятати, як воно пишеться.

(Запис на дошці: *пшениця*.)

— Не пускає нас далі річка Таємничка. А давайте побудуємо місточки. Для цього доберемо спільнокореневі слова до слова *пшениця*. (*Пшеничка, пшеничний, пшениченька*.)

(Учитель записує спільнокореневі слова на дошці.)

— Який корінь у цих словах? (*Пшенич (ц)*.) Позначте його — це і будуть наші місточки. (Діти позначають корінь у словах.) Гарні вийшли місточки!

— Деякі учні нашого класу працювали дослідниками. Вони шукали прислів'я, приказки, в яких зустрічається нове словникове слово *пшениця*.

Давайте послухаємо їх.

1 - ша учениця. Я знайшла прислів'я.

Яка пшениця, така і паляниця.

На пшеницю сніжок — як дідові кожушок.

Від місяця не зріє пшениця.

Пшениця колоситься — життя веселиться.

На підлозі пшениця не зійде.

2 - й учень. А я знайшов народні прикмети.

Не сій пшениці раніше дубового листа.

Пшеницю сій, коли зацвіте черемха.

3-тя учениця. А я знайшла рядки в Леоніда Глібова:

По пшениці теплий вітер хвилями гуляє,
молодую пшениченьку неначе гойдає.

А ще в казці «Колосок» Півник знайшов пшеничний колосок.

5-та учениця зачитує уривок із поеми Т. Шевченка «Сон» — «Світає...».

6-та учениця. Різні народи складали прислів'я про пшеницю.

Бур'ян посієш — пшениці не жатимеш. (Грузинське прислів'я.)

На спокійній землиці краще родити й пшениці. (Угорське прислів'я.)

Вдячність і пшениця родять лише на доброму ґрунті. (Німецьке прислів'я.)

— Молодці, діти. Давайте об'єднаємося в групи і спробуємо скласти сенкан¹ із цим словом.

Пшениця.

Золотиста, тоненька.

Росте, дозріває, шумить.

Пшениця — дуже важлива рослина.

Злак.

(Групи презентують результати своєї роботи.)

— Давайте покладемо нове словникове слово до нашого рюкзачка-словничка.

(У класі зберігається шкільний рюкзак, прикрашений різними літерами. У рюкзаку мітяться різні завдання для роботи зі словниковими словами, малюнки, картки, на яких надруковані словникові слова тощо.)

¹ Сенкан — білий вірш, у якому синтезована інформація про поняття в стислому вислові з п'яти рядків.

МЕТОДИ СЛОВНИКОВОЇ РОБОТИ

ТРАДИЦІЙНІ МЕТОДИ

Обираючи методичний інструментарій для засвоєння графічного образу словникового слова, слід звернути увагу на використання традиційних методів і прийомів.

1. Пояснення лексичного значення слова.
2. Наголошення на особливостях правопису (зорове сприймання: на дошці, у підручнику, на картці з малюнком).
3. Звуко-буквений аналіз слова, списування, наголошення на різниці між написанням і вимовою.
4. Складання словосполучень, речень.
5. Визначення граматичних категорій (рід, число, відмінок тощо).
6. Списування:
 - супроводжуване усним орфографічним коментарем;
 - наближене до зорового диктанту;
 - творче (вставити букви, записати певні слова, дописати відсутній склад тощо).
7. Мовні ігри — ребуси, кросворди, анаграми, граматичні приклади, словотворчі вправи та ін.
8. Диктанти.

Зоровий диктант

Учні читають слово відповідно до правил орфографії, промовляють написане на картці словникове слово з виділеною орфограмою та записують його в робочий зошит.

Малюнковий диктант

Учитель демонструє картку-малюнок, діти називають зображений предмет, визначають, як писати слово, та записують його. Такий варіант роботи доцільно застосовувати в 1 класі.

У 2 класі можна дещо ускладнити завдання. Учитель демонструє картку — малюнок, діти називають зображений предмет, визначають наголос, записують слово, підкреслюють букву, яку треба запам'ятати.

Для учнів 3—4 класів підійде такий варіант роботи. Учитель демонструє картку-малюнок, діти самостійно записують слово, визначають наголос, підкреслюють букву, що позначає ненаголошений голосний, який не перевіряється наголосом, або інші букви, які треба запам'ятати.

Вибірковий диктант (малюнковий, зоровий, слуховий)

Учитель пропонує дітям малюнки або картки, на яких записані словникові слова з пропущеними буквами.

Завдання учнів:

- записати тільки назви професій;
- записати тільки назви тварин;
- записати назви рослин;
- записати дні тижня і т. д.

Диктант із пам'яті

Завдання для учнів може бути, наприклад, таким:

- записати з пам'яті словникові слова, які є назвами птахів;
- записати з пам'яті словникові слова, у яких у ненаголошеному складі потрібно писати букву *е*;
- записати з пам'яті словникові слова, у яких у ненаголошеному складі потрібно писати букву *и* і т. д.

Диктант із використанням загадок

Учитель читає загадки, діти записують відгадки.

Диктант із коментарем

Учитель називає словникове слово, один з учнів коментує його написання, а решта дітей записують слово в зошити.

Творчий диктант

Учитель читає пояснення до словникового слова, діти відгадують, про яке слово йдеться, і записують його.

Наприклад:

Предмет, який допомагає сховатися від дощу. (*Парасолька.*)

Столиця України. (*Київ.*)

Перший день тижня. (*Понеділок.*)

Птах із довгим дзьобом та довгими ногами. (*Лелека.*)

Виріб із борошна з начинкою. (*Пиріг.*)

Перший місяць осені. (*Вересень.*)

Творчі диктанти можуть проводитися і так.

«Відгадай слово за синонімом»

Учитель називає синонім до словникового слова, учні відгадують його і записують слова парами.

Наприклад:

Обрій (*горизонт*)

Чорногуз (*лелека*)

Клекотіти (*кипіти*)

Громада (*колектив*)

Машина (*автомобіль*)

Гуркотіти (*гриміти*)

Диктант «Ребуси»

Учитель показує картку-ребус, діти відгадують слово, пояснюють, як прочитати ребус, називають слово і записують відгадку в зошит.

Диктант «Спільнокореневі слова»

Учитель називає словникове слово, а діти записують спільнокореневі до нього слова, виділяють орфограми.

Контрольний диктант

Проводиться наприкінці вивчення певної теми. Такий вид роботи створює мотивацію для запам'ятовування правопису словникових слів.

ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ

Підвищенню ефективності засвоєння словникових слів значною мірою сприяє використання інноваційних технологій: інтерактивних форм роботи, технології критичного мислення.

Заохочення, створення яскравих наочно-образних уявлень, навчально-пізнавальна гра, створення ситуації успіху, проблемної ситуації, спонукання до пошуку альтернативних рішень, виконання різноманітних творчих завдань, створення ситуації взаємодопомоги — це прийоми, які дозволяють реалізувати індивідуально-особистісний підхід у навчанні. Застосовуючи їх під час роботи над словниковими словами, учитель активізує пізнавальну діяльність школярів, зробить словникову роботу цікавою для дітей.

Робота в парах сприяє розвитку навичок спілкування, формує вміння висловлюватись, переконувати, вести дискусію. Обговорення матеріалу з однокласником дає можливість краще зрозуміти те, що вивчається. Завдяки такій формі діти вчатьса співробітництва (слухати, підтримувати розмову, досягати згоди, домовлятися); однокласники стають друзями (підключаються одне про одного, допомагають, довіряють). До того ж, учні набувають навичок альтернативного пошуку розв'язання проблемних ситуацій.

Використовуючи парну форму роботи, доцільно дозволити дітям перемовлятися, підходити одне до одного, обмінюватися думками. Це сприяє розвитку самоповаги, формує почуття особистої гідності.

Робота в парах є підготовчим етапом до роботи в групах.

Доцільним є використання таких вправ для парної роботи.

Вправа «Перевір мене»

Учні пишуть під диктовку вчителя словникові слова, потім обмінюються зошитами і перевіряють правильність виконання роботи однокласником.

Гра «Початок — кінець»

Учні дають завдання одне одному: відгадати словникове слово за першою та останньою буквами.

Наприклад:

а — с (абрикос), д — т (депутат), п — т (президент)

Вправа «Спробуй повтори!»

Перший учень називає словникове слово. Другий учень повторює це слово й додає своє. Перший учень повторює вже два слова й додає своє. Повторити ланцюжок слів стає дедалі складніше, оскільки він весь час подовжується.

Наприклад:

1 - й учень. Батьківщина.

2 - й учень. Батьківщина, ведмідь.

1 - й учень. Батьківщина, ведмідь, вересень.

2 - й учень. Батьківщина, ведмідь, вересень, вулиця

і т. д.

Робота зі словниками

- Робота з орфографічним словником (відшукати задане слово, перевірити його правопис);
- робота з тлумачним словником (відшукати задане слово, з'ясувати його тлумачення).

Діти можуть давати завдання одне одному, змагатися, хто швидше відшукає назване вчителем слово.

Гра «Розшифруй»

Учні складають звукові моделі слів.

Наприклад:

(П — приголосний звук, Г — голосний)

ПГПГППГ — черешня, черемха

ПГППГП — фермер, вокзал, банкір

Потім діти пропонують одне одному дібрати й записати словникові слова, що відповідають поданим звуковим моделям.

Складання сенкану до словникового слова

Пара отримує словникове слово і складає сенкан за таким алгоритмом:

1. Один іменник — назва поняття.
2. Два прикметники — опис поняття.
3. Три дієслова — визначення дії.
4. Фраза з чотирьох слів, яка виражає тему.
5. Одне слово (синонім до назви теми), яке відображає зміст чи формулює висновок.

Наприклад:

Айстра.

Запашна, рожева.

Квітує, росте, зацвітає.

Айстри схожі на зірочки.

Квітка.

Кожна пара презентує свій сенкан.

Гра «Будь уважним»

Треба відшукати правильно написане слово.

Наприклад:

Герой, гирой, гірой.

Чиревики, черевики, черивики.

Дициметр, децеметр, дециметр.

Призидент, президент, презедент.

Після того як діти навчилися працювати в парах, можна застосовувати **групові методи і прийоми технології критичного мислення для роботи над словниковими словами.**

«Кубування»

Учитель демонструє куб, на гранях якого записані ключові слова — завдання для кожної групи, і дає учням вказівки щодо напрямку мислення або письма. Завдання для вивчення словникових слів — можуть бути такими.

- Речення;
- словосполучення;

- тлумачення;
- частини слова;
- частина мови;
- тексти.

Наприклад: робота над словом *футбол* у 4 класі.

1-ша група: скласти речення, визначити граматичну основу.

Хлопці люблять грати у футбол.

2-га група: скласти словосполучення зі словом *футбол*.

Футбол (який?) захоплюючий, цікавий.

3-тя група: дати тлумачення слова.

Спортивна командна гра, під час якої гравці намагаються ногами загнати м'яч у ворота команди суперників.

4-та група: дібрати спільнокореневі слова.

Футбол, футболіст, футбольний.

5-та група: розібрати слово *футбол* як частину мови.

Футбол — (що?), іменник, неістота, загальна назва, однина, чол. рід, 2 відміна.

6-та група: пригадати загадки, вірші зі словом **футбол**.

Кожна група презентує результати своєї роботи.

«Асоціативний кущ»

Кожна група отримує словникове слово і складає асоціативний кущ за таким алгоритмом.

1. Прочитати подане слово, з'ясувати його значення.
2. Записати будь-які слова, фрази, які спадають на думку. (Можна ставити знаки питання біля тих частин куща, щодо яких є сумніви — підходять вони чи ні.)
3. Записувати всі ідеї, які з'являються протягом усього відведеного часу.